

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
професора кафедри менеджменту і соціального забезпечення
навчально-наукового інституту економічних та соціальних відносин

Університету банківської справи Скринник З. Е.

на дисертаційну роботу Ліпіна Миколи Вікторовича
на тему «Освіта і влада в соціально-культурних викликах інформаційного
світу», представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософських
наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність та значущість дисертаційного дослідження М.В.Ліпіна визначається потребою суттєвого осмислення протилежних і водночас нерозривно пов'язаних між собою тенденцій в сучасній освітній теорії і практиці. З одного боку, це постійне зростання ролі освіти в життєдіяльності народів, країн, індивідів, її перетворення в одну з галузей суспільного виробництва і соціальної політики. З другого – криза освіти та її структур, не в останню чергу зумовлена нерозумінням ролі освіти, її значення в гуманітарно орієнтованому соціальному прогресі. Причина кризи освіти – у перетворенні її в інструментальний засіб, вплетений в мережу політичних та ринкових відносин, утрата сучасною освітою її гуманітарного змісту, її орієнтації на розвиток особистості. «Суспільство знань», що сформувалося в другій половині ХХ ст., додало до цієї картини той чинник, що його дисертант означив як «виклики інформаційного світу»: небачене прискорення приросту нового знання, безпрецедентні можливості доступу, розповсюдження та тиражування знань, їх все зростаючу плюралістичність, а разом з тим блискавичні темпи застарівання і вмирання знання. Цій темі присвячено широке коло вітчизняних та зарубіжних досліджень, але рецензована робота відрізняється від них оригінальним і соціально значущим ракурсом: дисертант пов'язав проблеми модернізації освіти зі змінами владних і політичних способів керування суспільством, людьми, їх знаннями, свідомістю та мисленням. Він наголошує, що освіта в силу свого універсального характеру є відповідальною за подальший прогрес суспільства.

Дисертант сформулював як предмет свого дослідження важливу проблему: залежність освіти від форм влади, її способів і методів управління. А головне – те, що традиційні способи, які ствердилися в період домінування екстенсивної праці і відповідної їй системи навчання та виховання, сьогодні продовжують стримувати розвиток сучасної інноваційної освітньої системи. Тому соціально-філософський аналіз освіти та влади як двох способів конституювання людини та суспільства, виявлення сутності, функціональної ролі, особливостей їх прояву і співвідношення, здійснені в дисертації, вважаємо важливим внеском у соціально-філософські дослідження сучасного українського суспільства.

Досліджуючи сутність феномену освіти, дисертант здійснив реконструкцію еволюції концепції освіти в соціально-культурному розвитку суспільства, зосередивши увагу на її універсальних вимірах та історично мінливих формах. Це дозволило розкрити зміст концептуальних смислів освітньої діяльності, які зумовлюють можливості розв'язання актуальних соціальних, економічних, політичних і культурних проблем. Освіта постає в дослідженні як емерджентна система, здатна до самоорганізації і самовизначення безвідносно до зовнішньої каузальності. Важливо підкреслити принциповий підхід автора що освіта як соціальний феномен в її самоорганізації і самовизначенні є принаймні частково незалежною в тому числі і від впливу влади, хоча тут же визнається, що влада в цьому контексті репрезентує існуючу соціальну підтримку.

З достатньою глибиною і повнотою в роботі розкрито сутність феномену влади в контексті її сучасних трансформацій. Автор обґрунтовано доводить, що в наш час «соціальний світ і людина виявляються протиставленими один одному і, як наслідок – постають перед нами опосередковано через владу» (с. 136). Не цілком, правда, зрозуміло, чому підрозділ 3.1, в якому експлікована ця аргументація, названий «Потестарні виміри соціального існування». Загальноживане поняття «потестарний», введене в середині ХХ ст. американським політологом Д.Істоном, застосовується, як правило, для опису

інститутів і практик управління в первісних етнічних спільнотах з племінним суспільним устроєм. Треба думати, що дисертант спирався у виборі терміну на концепцію, сформульовану в праці «Потестарность: генезис и эволюция», опублікованій в Санкт-Петербурзі 1997 р., проте, на нашу думку, термін для означення «владарювання» і «примусового домінування», який більше відповідає предметові рецензованого дослідження – це поняття «політична влада».

Слід відзначити, що дисертант, експлікуючи свою концепцію, розглядає феномен влади у двох ракурсах. Перший аспект можна охарактеризувати як персоналістичний вимір влади, пов'язаний з її впливом на екзистенційні смисли у свідомості людської особистості: «Сенс аналізу влади полягає не в тому, щоб дати їй теоретичне визначення, а в спрямуванні його на самопізнання людини» (с. 15), «Влада – це одне з найбільш важливих питань для кожної людини... присвоєння «функцій Бога», оскільки «влада над життям і смертю – це його прерогатива» (с. 15), «ствердження власних амбіцій у владі здійснюється за відповідними «схемами» (с. 29), «людина в ролі суб'єкта влади підлягає впливу ряду об'єктивних, незалежних від неї тенденцій. Першу можна умовно назвати «логікою залежності від влади» (с. 231).

Другий аспект – інституційний характер влади в її сутнісній кореляції з інститутом освіти: «інститут влади детермінує педагогічну практику» (с. 180), «інформаційна парадигма сучасності передбачає мережевий характер усіх інститутів суспільства та його поліструктурних «зрізів», зокрема економічного та політичного» (с. 29), «влада як спосіб розв'язання загальних державних проблем» (с. 27), «освіта як соціальний інститут редукує учасників педагогічного процесу до рівня ресурсу, відкриває шлях для «вторгнення» владних відносин в освітній простір» (с. 186), «суб'єкт влади (правитель) зобов'язаний йти чітко визначеним шляхом, належати не собі, а державі» (с.231) і т.п.

На жаль, в викладі окремих розділів дисертації недостатньо чітко диференціюються два окреслені аспекти феномену влади, і це ускладнює

розуміння авторської концепції. Адже наявність і соціальна спроможність інституту влади є необхідною умовою нормального функціонування і розвитку інституту освіти, тоді як суб'єктивні інтенції окремих носіїв влади руйнують синергію освіти та влади як взаємопов'язаних способів конституювання людини та суспільства, стратегій організації соціальних зв'язків та освітніх відносин в процесах генези особистості і репрезентації простору інтерсуб'єктивної комунікації. На цьому, до речі, й наголошує дисертант: «Інтереси влади надзвичайно широкі, а тому головною метою кожного суб'єкта влади є максимально можлива оптимізація розв'язання власних проблем... Тому суб'єкт влади (президент, прем'єр, парламент тощо) змушений постійно «грати», лицедіяти, бути «не собою» (с. 30), «влада потребує законослухняних громадян. Їй потрібна пересічна людина, виконавець, що залежить від неї» (с.28).

Натомість інституційна функція освітньої системи – формування національної еліти – в кожному здоровому соціумі передбачає конструктивну співдію освітніх інститутів з політичною владою. Так, університет від часів свого зародження і до наших днів готував та формував національну еліту суспільства, ставав місцем народження інтелектуалів і тим самим уособлював «четверту владу» – владу інтелектуалів. Важливо зауважити, що половина з нині діючих у світі університетів була заснована після 1945 року національними урядами і тісно пов'язана із служінням національним цілям. Традиційна, або класична, модель університету є системою передачі молодому поколінню універсальних елементів знань, культури та досягнень науки, найвищих зразків людської діяльності. Освітня діяльність університету при цьому зорієнтована на підготовку перспективної, високоосвіченої та культурної людини для майбутнього суспільства. При цьому, безперечно, основними принципами його діяльності є широка автономія при достатньому державному фінансуванні, самоуправління при наголосі на вільний характер досліджень без вузького практичного спрямування, що створило умови для свободи викладання з поєднанням науки та навчання студентів.

розуміння авторської концепції. Адже наявність і соціальна спроможність інституту влади є необхідною умовою нормального функціонування і розвитку інституту освіти, тоді як суб'єктивні інтенції окремих носіїв влади руйнують синергію освіти та влади як взаємопов'язаних способів конституювання людини та суспільства, стратегій організації соціальних зв'язків та освітніх відносин в процесах генези особистості і репрезентації простору інтерсуб'єктивної комунікації. На цьому, до речі, й наголошує дисертант: «Інтереси влади надзвичайно широкі, а тому головною метою кожного суб'єкта влади є максимально можлива оптимізація розв'язання власних проблем... Тому суб'єкт влади (президент, прем'єр, парламент тощо) змушений постійно «гроти», лицедіяти, бути «не собою» (с. 30), «влада потребує законослухняних громадян. Їй потрібна пересічна людина, виконавець, що залежить від неї» (с.28).

Натомість інституційна функція освітньої системи – формування національної еліти – в кожному здоровому соціумі передбачає конструктивну співдію освітніх інститутів з політичною владою. Так, університет від часів свого зародження і до наших днів готував та формував національну еліту суспільства, ставав місцем народження інтелектуалів і тим самим уособлював «четверту владу» – владу інтелектуалів. Важливо зауважити, що половина з нині діючих у світі університетів була заснована після 1945 року національними урядами і тісно пов'язана із служінням національним цілям. Традиційна, або класична, модель університету є системою передачі молодому поколінню універсальних елементів знань, культури та досягнень науки, найвищих зразків людської діяльності. Освітня діяльність університету при цьому зорієнтована на підготовку перспективної, високоосвіченої та культурної людини для майбутнього суспільства. При цьому, безперечно, основними принципами його діяльності є широка автономія при достатньому державному фінансуванні, самоуправління при наголосі на вільний характер досліджень без вузького практичного спрямування, що створило умови для свободи викладання з поєднанням науки та навчання студентів.

Наприклад, при створенні Берлінського університету у 1809 році прусська влада початку ХІХ століття дійшла висновку, що університетська освіта не може зводитися лише до здобуття наукових знань та технічних навичок і вмінь. Вона повинна поширювати загальну освіченість, культурні традиції, відтворювати парадигму класичної ліберальної освіти, вільної від утилітаризму, прагматичного суспільства і держави. Як головний ініціатор реформ Вільгельм фон Гумбольдт прагнув, щоб новий класичний університет сприяв консолідації німців, виконував об'єднуючу, державотворчу функцію, сконцентрував у собі духовне життя нації, здобутки її культури через своїх освічених, духовно збагачених, відповідальних, науково і загальнокультурно підготовлених вихованців – національну еліту.

Дисертант широко дослідив сучасні ефективні шляхи взаємодії освітнього простору, влади та еліти у підрозділі «4.2. Соціальні практики виробництва еліти: освітній контекст». Його увага в цьому аспекті зосереджена на можливостях універсального розвитку людини в сучасному суспільстві. Ми підтримуємо його постановку гострої проблеми: вітчизняна система освіти нерідко демонструє «вибірковість у наданні рівних можливостей для універсального розвитку всім громадянам» (с. 242).

Проте варто застерегти автора від надмірної категоричності, або, можливо, термінологічної неточності, в негативній оцінці настанови освітньої системи на формування соціальної еліти. Він стверджує: «Освіта, яка вважає виконання «соціального замовлення» своїм головним призначенням... намагається вибудувувати систему навчання для формування «еліти». Під дискурсом «обдарованості», «кращих» або «еліти» приховується властива нашому суспільству логіка механізму соціально-економічної нерівності» (там само). На нашу думку, у цьому контексті варто уточнити зміст поняття «еліта». Дисертант визначає його в понятійному апараті свого дослідження через достатньо відмінні між собою підходи, зауважуючи при цьому, що «надійних критеріїв належності до еліти не вироблено, попри намагання прихильників ціннісного підходу» (с. 232). Суголосно з поглядами П.Тейяра де Шардена, він

стверджує: «Еліти зазвичай уособлюють собою певний образ, зразок. Залежно від того, яким є цей образ, формується зразок, образ, з яким пересічна людина прагне ототожнити себе. Цей образ водночас постає як щось небуденне, «трансцендентне» відносно практичного життя і як таке, до чого може долучитися будь-хто завдяки власній праці та талантам» (с. 229). «Творення еліти в певному розумінні є одним зі способів конституювання кращого образу людини» (с. 269); «у кожному суспільстві еліта постає джерелом його руху..., еліта концентрує активне, ініціативне та творче начало. Еліта є тим режимом існування, у якому людина перестає сприймати себе як засіб» (с.244). Проте тут же дисертант доповнює своє бачення іншим, хоча й не досить чітким означенням: «мислячу еліту пов'язують виключно зі здібностями, обдарованістю, а не з владою і багатством. Однак, відомо, що еліта завжди пов'язана з владою» (с. 229). Спроба уточнити позицію призводить автора до надання поняттю «еліта» ще іншого – і досить чітко визначеного – смислу: «громадяни розділяються на тих, хто навчає, пояснює та володарює (еліти) і тих, хто навчається, засвоює та виконує накази (маси)» (с. 228); «еліта – це люди, що займають найвищі щаблі та ієрархії влади, це та меншість, що панує над більшістю і визначає всі аспекти її життя. Влада формує еліту та через неї відтворює себе, власні функції та повноваження» (с. 230); «Еліта – це та частина суспільства, яка володіє впливом і реальною владою» (с. 269). Очевидно, що в цих пасажах своєї роботи дисертант використовує звужений смисл обговорюваного поняття – «політична еліта», яке своїм змістом зовсім не збігається з концептом «інтелектуальна еліта як предмет і мета освіти». І нарешті, з покликанням на В. П. Андрущенка, дисертант констатує ще один аспект поняття «еліта» - воно може означати як «справжню» провідну верству соціуму, так і позірну «псевдоеліту»: «підготовка когорти інтелектуалів – справжньої, а не позірної національної еліти, яка створить і впровадить високі технології, організує виробництво, задасть духовно-моральні параметри нового стилю життя, розгорне перспективи й поведе за собою суспільство, – є єдиним реальним шансом і засобом прогресу, до якого ми прагнемо» (с. 230).

На думку рецензента, саме звуження і не цілком відповідне предметові дослідження трактування поняття «еліта» призводить дисертанта до інтерпретації соціальної функції навчання і виховання, де легітимізація владного становища еліт через систему освіти сприймається як середовище «символічного насилля» (с. 335), в якому «індивід-функція» виконує певну соціальну роль безвідносно до своїх людських якостей (с. 243). Рецензент схильний у цьому аспекті підтримати іншу наведену вище позицію: слід розрізняти справжню еліту як провідну силу соціального прогресу від псевдоеліти, щодо якої є справедливими цитовані вище негативні оцінки дисертанта, зокрема що «обов'язок «формувати еліту» перетворює освіту на один зі службових інститутів соціальної структури» (с. 269).

Автор, зрештою, доводить, що, на противагу «символічному насиллю», освіта та педагогічна практика спираються на певну філософію, що артикульований нею образ людини продукований критеріями істини, а не влади. Завдяки цьому інкорпоровані в освітній простір образи «потрібної» людини постають засобом нормалізації соціальної взаємодії за умови, що змістом самоствердження людини та сенсу освіти постає принцип людиноцентризму, у контексті якого долається раціоналізм класичного антропоцентризму.

Особливий інтерес, на нашу думку, являє собою експлікований у розділі 3 «Топоси освіти у контекстах нових способів самоорганізації суспільства» підхід, згідно з яким у Модерному суспільстві самоствердження суб'єкта здійснюється за рахунок об'єктивації світу на основі «волі до влади». Відтак процес досягнення істини стає «проривом» до організованих по-новому способів соціального буття людини. Людина модерної доби розглядає світ як засіб людської життєдіяльності та самоствердження, освіта цієї доби уже розпочинає перехід від непохитної системи знань і системи викладання до суб'єктивності, до особистості вчителя, індивідуального підходу до учнів, творчого ставлення до матеріалу. Освіта стає пошуком нестандартних розв'язань, набуває характеру гри. Проте ці інтенції небезпечні активізмом,

який, підміняючи об'єктивне знання індивідуальною думкою, спричинює зниження професіоналізму, падіння вимогливості до себе, знецінення загальнозначущих смислів, які, зрештою, витісняються цинізмом і безвідповідальністю. Знання прагматизуються до рівня забезпечення мислення «на найближчу конкретну потребу». Гасло «знання – це сила», зрештою, виливається в ідеологію експансіонізму, прагматизму і егоцентризму, що веде до кризи традиційної парадигми освіти. Причина кризи освіти, як ми вже наголошували, полягає у перетворенні її в інструментальний засіб, утраті сучасною освітою її гуманітарного змісту, згасанні її орієнтації на розвиток особистості. Багато що з того, що раніше називалося знанням, а також практика застосування старого досвіду до розв'язання сучасних завдань – сьогодні втратили сенс. Це докорінно змінює сутнісну орієнтацію освіти, її вже неможливо розглядати лише як процес засвоєння знань, традиційних цінностей та соціального досвіду. Йдеться про формування саме засобами освіти найбільш запотребуваних нині здатностей людини: здатності, за виразом А.Маслоу, узяти під контроль стрімке та неминуче застарівання тільки-но запровадженого у виробництво продукту, тільки-но освоєного способу виробництва, у цієї людини має вистачити розуму не боротися зі змінами, а передбачати їх і радіти їм. Як це, зрештою, відбувалося при кожній зміні освітніх парадигм, нова концепція освіти має вирости не зі зміни технічних умов оволодіння знаннями, хоча й ультрареволюційних, а з потреби в новому історичному типі особистості, змінах у процесі становлення її характеру, а не просто когнітивної сфери.

Цей висновок дисертанта впливає з реалізації основного завдання дисертації – дослідити соціокультурні наслідки функціонування освіти у взаємодії з владою в ситуаціях модерного і постмодерного суспільств (с. 7). Проте треба зазначити, що ситуаціях модерного і постмодерного суспільств, незважаючи на важливі спільні сутнісні характеристики, в багатьох аспектах різко відрізняються між собою, і ці відмінності яскраво проявляються саме у сфері освіти. Дисертант акцентує: «кінець ХХ-го – початок ХХІ ст. були

позначені поширенням різноманітних концепцій нового типу суспільства» (с. 274). У зв'язку з цим хотілося б побачити в роботі більш чітке визначення меж, які розділяють Модерн – Новий час, добу індустріального суспільства, від соціальної реальності, означуваної як «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство». Зокрема варто привернути увагу дослідника до поняття «суспільство знань» як феномену саме постмодерної доби. Суспільство знань» - це такий спосіб існування і розвитку освіти в інформаційному просторі, при якому відбувається глибока трансформація онтологічних, соціальних, аксіологічних, моральних, культурних, смислів її, освіти, конституювання. Основні його параметри формуються як результат інтенсивного розвитку науки, інформаційних і телекомунікаційних технологій. Це тим більше важливо для досліджуваного М.В.Ліпіним предмету, оскільки суспільство знань знаменує собою процеси якісної зміни освіти в інформаційному просторі, коли діяльність з контролю, вироблення і трансляції знань та інформації виокремлюється із загальної структури освітнього процесу і набуває самостійності. Це поняття відображає нову роль освітньої діяльності, коли цей вид діяльності інтегрується у всі сфери життя, утверджуючи примат знання та інформації як символічного й соціального капіталу не лише в когнітивних та культурних, але й соціально-економічних та – *nota bene!* - владних практиках. Визначити новий статус знання в смислових конотаціях «суспільства знань», розкрити специфіку і основні домінанти розвитку освіти в нових інтенціях соціальності та антропологічності – важливий аспект сучасної філософії освіти.

Оцінюючи дисертаційну роботу М.В.Ліпіна у цілому, констатуємо, що вона має чітку логічну структуру, добрий науковий стиль викладу, правильно оформлений бібліографічний апарат. Згадані вище зауваження, висловлені в ході аналізу дисертації, не мають принципового характеру і не знижують загальної високої оцінки роботи. Ознайомлення з текстом дає всі підстави для висновку, що дисертація Ліпіна Миколи Вікторовича являє собою закінчену наукову працю, яка містить оригінальну авторську концепцію розв'язання

теоретично та практично актуальної проблеми. У ній проведено дослідження умов та наслідків взаємодії влади та освіти як визначальних чинників конституювання суб'єктності людини. З'ясовано сутність феномену влади, визначено перспективи її трансформації в динаміці інформаційного світу. Виявлено соціальні передумови способів конституювання суб'єктності людини в соціально-комунікативному середовищі через синергію влади і творчості в ситуаціях модерного і постмодерного суспільств. Сформульовано принципові засади дискурсу людиноцентризму у вітчизняній системі освіти та окреслено можливості його впливу на владні структури соціуму. Обґрунтовано методологію розвитку рефлексивного мислення як смислотворчого фактору для системи освіти в умовах інформаційного суспільства. Встановлено соціально-економічні чинники актуалізації інтелектуально-творчої діяльності. Виявлено практичні та теоретичні аспекти функціонування освіти як емерджентної системи за умов нелінійного розвитку суспільства. Уточнено конструктивну роль освіти як інструменту продукування та селекції еліти відкритого суспільства, розкрито засади формування і трансформації соціальної та індивідуальної ідентичності в умовах кризи освіти. Запропонована дисертантом концепція містить перспективні ідеї для подальших досліджень.

Провідна проблема дослідження і весь комплекс пов'язаних з її розв'язанням завдань визначені і опрацьовані автором самостійно. За темою дисертації опубліковано 57 наукових праць: 1 одноосібну монографію, 8 розділів у колективних монографіях, 23 статті у вітчизняних фахових виданнях, 5 статей у міжнародних виданнях інших держав за фахом, 13 статей в інших виданнях, 7 публікацій статей і тез на міжнародних і вітчизняних наукових конференціях, у яких з достатньою повнотою оприлюднені самостійно одержані дисертантом результати дослідження.

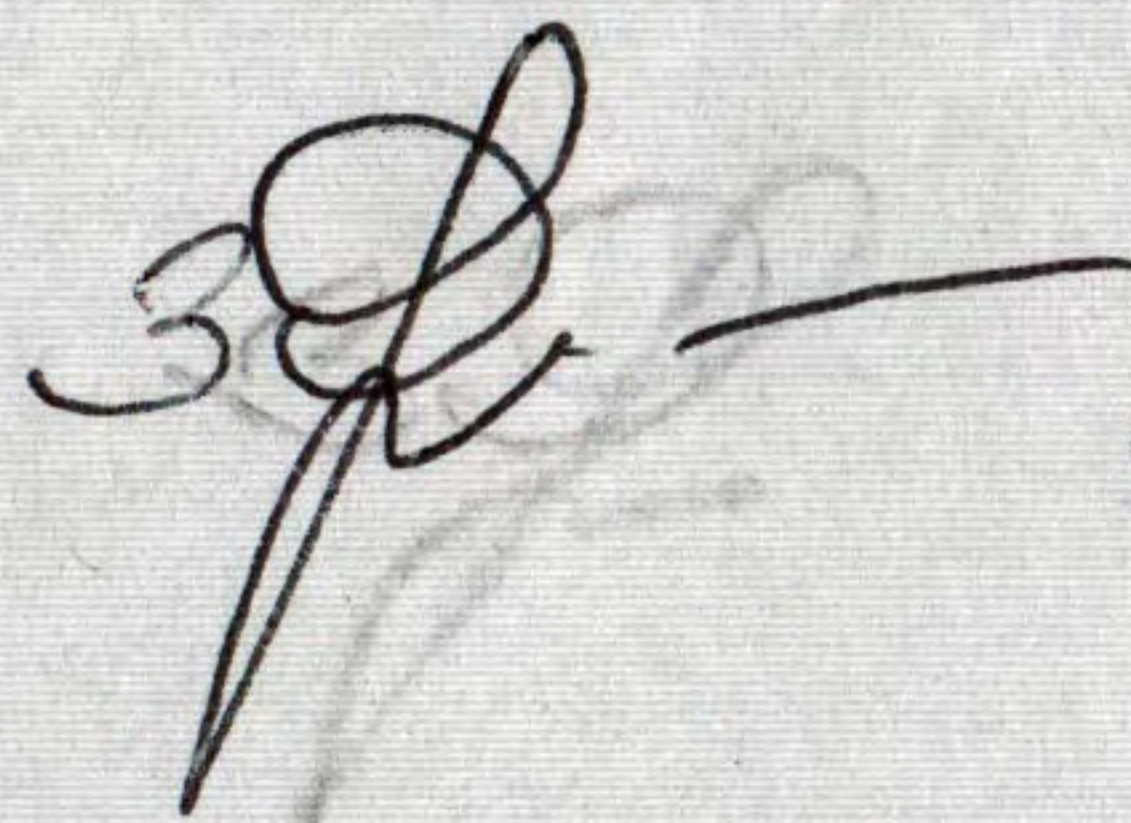
Автореферат дисертації відповідає п. 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

За актуальністю, новизною, науковою і практичною цінністю дисертація Ліпіна Миколи Вікторовича «Освіта і влада в соціально-культурних викликах інформаційного світу» відповідає Наказу МОН «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12.01.2017 р. та п. п. 9, 10, Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що дисертація Ліпіна Миколи Вікторовича дає необхідні підстави для здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

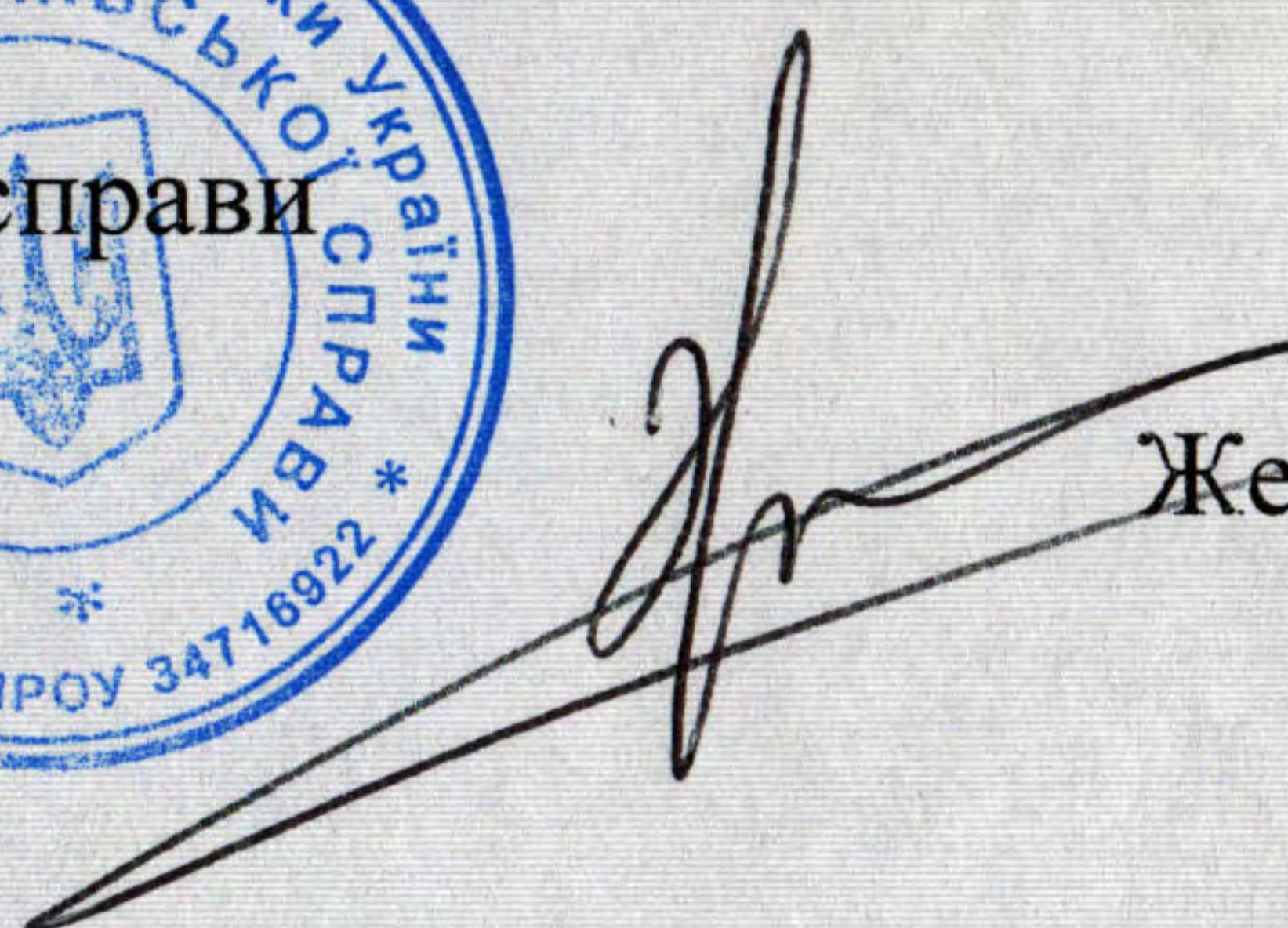
Доктор філософських наук, професор
кафедри менеджменту і соціального забезпечення
навчально-наукового інституту
економічних та соціальних відносин
Університету банківської справи

Скринник З. Е.

*Підпис доктора філософських наук, професора Скринник З.Е.
завіряю*

Проректор Університету банківської справи

Жеребило І. В.